

JOANNA BOGAJEWSKA-DANEK*

HISTORIC PARK AT SMUSZEWO PALACE – PROBLEMS AND OPPORTUNITIES FOR REVALUATION

ZABYTKOWY PARK WOKÓŁ PAŁACU W SMUSZEWIE – PROBLEMY I SZANSE REWALORYZACYJNE

Abstract

In this article the author discusses the historic landscape park located around the palace in Smuszewo (Wielkopolskie Province) dating back to the 2nd half of the 19th century. Making reference to historic research regarding the estate, analyses of the park composition and its current condition and problems encountered during the process of designing. Additionally design solutions which will allow for the facility revitalization are presented.

Keywords: the park revitalization, palace and park complex, Smuszewo

Streszczenie

Autorka w swoim artykule omawia zabytkowy park krajobrazowy, znajdujący się wokół pałacu w Smuszewie (woj. wielkopolskie), z 2 połowy XIX w. Przytacza badania historyczne dotyczące majątku. Analizuje kompozycję parku oraz aktualny jego stan. Omawia problemy napotkane w trakcie projektowania i prezentuje rozwiązania projektowe, które pozwolą na rewaloryzację obiektu.

Słowa kluczowe: rewaloryzacja parku, zespół pałacowo-parkowy, Smuszewo

* MSc. Eng. Arch. Joanna Bogajewska-Danek, Institute of the History of Architecture and Urban Planning, Department of Architecture, Poznań University of Technology.

1. Introduction

Smuszewo is located in the community of Damasławek, in Wągrowiec district, in northern Wielkopolska region. There is a 19th century palace and park complex, which occupies the area of 3.65 ha, in the village.

1.1. The history of the estate in Smuszewo

In the years 1870-1880 Władysław Binkowski built a manor and established a park around it in Smuszewo. A two-storey building, with a decorative porch, covered with a mansard roof, was located on a little hill. Farm buildings were built in the neighbourhood. In 1906 duke Stanisław Breza-Goraja became the owner of the estate, in 1914 it was built by Roman Kossobudzki, after World War I the estate was purchased by Edward Donimirski who developed the manor house and modernized the park in the 20s of the 20th century. A two-storey, brick-laid palace with a basement was built. Three parts may be distinguished from the fragmented whole: the western part with a three-storey tower, the middle part with an exposed entrance and the eastern part. The buildings ground floor was bossaged whereas both the first floor and the tower were crowned with a decorative cornice.

After World War II the entire estate – the palace and the park – were taken over by the Polish State Treasury, the Regional Land Office in Poznań of that time. It was administered by Damasławek Commune Office. In 1968 a park and agricultural lands, which were assigned to the Niemczyn State Agricultural Enterprise, were separated. The building administered by the commune got domiciled by the residents. After 1989 the residents left the house systematically. Finally, the empty building was looted local vandals.

In 1969 a rectangular plot was separated from the south-western part of the park, on which a grocery shop was built and later it was converted into a commune club-room.

The palace along with the park in Smuszewo was entered into the list of monuments on 23 June 1979.

After the administrative reform the conservator care was exercised by the Regional Monument Conservator in Poznań. At the beginning of the 19th century the commune of Damasławek sold the historic estate to a private investor, excluding the road joining the neighbouring locations of Mokronosy and Kujawki from the whole area, which initially was an access road to the palace. This decision divided the estate into two unequal parts. The owner of the estate changed again in 2012.

2. Purpose of the research

The purpose of the research was to diagnose the situation of the palace and park complex in Smuszewo. All actions taken were aimed at the best revitalization of the park and surroundings of the palace in Smuszewo as possible, taking into consideration the needs of new users and the historic spatial layout.

3. Status of research

In reference literature **there are no** elaborations on the park in Smuszewo. The only existing document in which the palace and park complex were presented is the map of Smuszewo from the times of the former Prussian sector at the scale of 1:25 000.

In 1980 Bogusław Kamiński PhD Eng. and Lech Rapacki PhD Eng. prepared the first records of the palace and park complex at the order of the Regional Monument Conservator (Pilskie Province of that time). In the conclusions they indicated the need for the “performance of necessary repair of the palace and renovation of the park for the purpose of preventing further devastation of these facilities”¹.

4. Research description

In 2013 the documentation held, regarding the palace and park complex, was supplemented with materials obtained from the Regional Monument Protection Office in Poznań and from the State Archive in Poznań. The materials gathered were subject to the following analyses: historic, dendrological, spatial layout (existing and historic). In the first half of 2014 the survey of trees was carried out. The preparation of the park revitalization concept was the aim for the actions taken.

As a result of the tree survey, numerous losses in the tree stand were found, in particular in the south-western part (most probably the local inhabitants cut out the trees (Ill. 2)). At the park area can be found: European Ash (32.65%), horse-chestnut (17.01%), small-leaved lime (14.29%), black locust (13.61%), poplar (12.24%) and a single specimen of the European white elm, Norway maple, the large-lived linden and Norway spruce. Dendrological analysis demonstrated that a significant percentage of trees have deep lost, sometimes in large amounts. The occurrence of numerous self-seeding plants is the effect of long-term negligence. The common feature of the majority of trees is the lack of formation of a tree habit characteristic of a given species, which results from long-term compaction. Thus, in most cases it is impossible to determine the crown diameter.

The list of tree quantities

Table 1

The inventory of the quantity of trees with the circumference above 75 cm

The list of species										
The trunk circumference at the height of 130 cm (up to)	European Ash	horse-chestnut	Norway maple	small-leaved lime	large-lived linden	black locust	Norway spruce	poplar	European white elm	Total
75	6	1	1							8
100	5		3			3	1	1		13
125	5		1	1		5	2	1		15
The list of species										
175		5	1	8	1	1		1		17
200	4	3	1	3		3		1	1	16
250	10	3	1	3		4		1		22
300	7	3		2		1		5		18
350	4	2		1				4		11
> 350	1		1	1				1		4
	48	25	9	21	1	20	4	18	1	147

¹ The records of the palace park in Smuszewo prepared by Bogusław Kamiński PhD Eng. and Lech Rapacki PhD Eng. constitutes the attachments to the record sheet of the Regional Monument Conservator regarding the palace and park complex in Smuszewo, commune of Damasławek, district of Wągrowiec.

5. Results

5.1. The analysis of the park composition

The park in Smuszewo occupies an area of ca. 3.65 ha, it is located on a small hill and its outline resembles a triangle. Originally it was fenced with a brick wall. The park's composition created a closed system. The entry gate was located at the south-western end of the estate and it created a compositional axis with the palace. In the northern part of the park there were fruit trees, and in the southern part one of the owners established two ponds joined with a ditch (ca. 60-metre long one).

The entire park landscape was degraded during the period of management by the State Agricultural Enterprise. Numerous self-seeding plants, the quantity of which does not allow for observation of the historic garden interior of the park.

The first illustration presents the analysis of the historic spatial layout on the basis of the map of Smuszewo from the former Prussian sector. Two view corridors outgoing from the front porch: 1. connecting the palace with the gate; 2. towards the lake, were distinguished. The avenues were designed in a calligraphic layout.

5.2. The analysis of the existing condition

It appears from the research carried out that the park around the palace in Smuszewo is in poor condition. In 1969 a rectangular plot, in the close vicinity of the gate foundations – eastwards from the said gate, was separated from the park area and a grocery shop was built on the said plot. Therefore, it is not possible to restore the compositional axis: the gate – the palace and the historic access road to the palace. Moreover, the decision of the commune on the separation, from the entire palace and garden complex, of a road joining Mokronosy and Kujawki, deprived the palace of the historic access road and it divided the complex into two parts. Simultaneously, the park layout was distorted. The fence which was stolen in the 60s and 70s of the 20th century does not exist anymore. The park avenues do not exist either. In addition, local people created a road for passenger vehicles through the area of the estate.

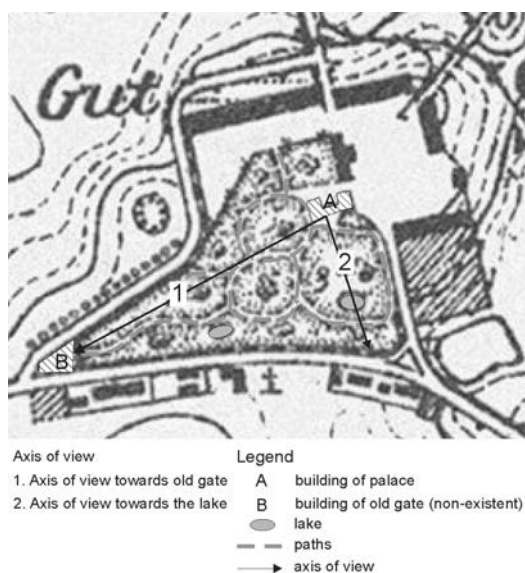
Dendrological surveys carried out in spring 2014 showed that there are no trees existing from the first record of the palace and park complex prepared in 1980 by Bogusław Kamiński PhD Eng. and Lech Rapacki PhD Eng. Also pictures in which one could see the ponds were attached to the records. Currently, it is not possible to determine the outline of the shoreline due to the lack of water in the ponds. Only a concrete culvert remains. In the western part of the park there are few trees, which (compared to the rest of the garden) attests to the theft of trees. Numerous self-seeding plants, with the trunk circumference from a few to over a hundred centimetres, indicate the lack of tree management. At the park area there are few large clusters of cherry plum (*prunus divaricata*) and elder (*sambucus nigra*) bushes. In the period of leaf occurrence the density of tree canopy cover and extensive tree crowns cause insufficient insulation of the area, which significantly hinders movement through the park and reduces visibility.

5.3. The revitalization concept

The park revitalization concept was prepared based on the aforementioned source material. Setting out of walking alleys in the calligraphic system, referring to the system existing in the 19th century is envisaged and biologically active grey Hanse Grand material is proposed to be the pavement.

III. 1. The analysis of the historic spatial layout on the basis of the photocopy of the map of Smuszewo from the former Prussian sector (author J. Bogajewska-Danek)

II. 1. Analiza historycznego układu przestrzennego na podstawie fotokopii mapy Smuszewa z dawnego zaboru pruskiego (autor J. Bogajewska-Danek)

The concept of the park revitalization provides for the removal of a large quantity of self-seeding plants, leaving the most valuable ones (well developed, not colliding with the transport system). Exposing hidden trees, control of some tree crowns and sanitary cutting.

For the purpose of isolating from the commune club room, intensive planting of high greenery at the shared border is proposed. The extension of an assortment of species commonly occurring in the 19th century naturalist gardens is envisaged in the park², and at the concurrence of alleys bush clusters are proposed.

It was decided against the restoration of the ponds to their original form, and only to signal their existence by single-species perennial plants³.

The envisaged function of the palace, a retirement home, requires good access. An access road to the building suggested for the eastern boundary of the plot. A parking square on the eastern side, at the level of the palace, is also recommended. Bearing in mind the future function of the facility, a relaxation zone was proposed in the location of the former fruit tree formation, repeating the calligraphic layout at a smaller scale. Landscape architecture elements: benches, pergola etc. were envisaged. Grass with a waterhole was proposed in the middle of this part of the park. The proposal of the park revitalization concept is presented graphically in the second illustration.

² *Picea orientalis* (Oriental Spruce), *picea omorica* (Serbian Spruce), *Pseudotsuga taxifolia* (Douglas Fir), *Larix decidua* (European Larch), *Betula verrucosa* (Silver Birch).

³ *Ligularia przewalski*, *Ligularia clivorum*, *Hosta sieboldii* with white-edge leaves or a variant with blueish leaves or light leaves with a colour different than the colour of the trees to create contrast, were proposed.

References

- [1] Różańska A., *Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.
 - [2] Majdecki L., *Historia ogrodów. Przemiany formy i konserwacja*, 2nd ed., PWN, Warszawa 1981.
 - [3] Wierzbińska B., *Pałac w ogrodzie*, Materials of the scientific session 21-22 May 1998, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 1999.
 - [4] Record sheet and park records concerning the palace and park complex in Smuszewo, the commune of Damasławek, the district of Wągrowiec, inventory No. 5598/k.
-

1. Wstęp

Smuszewo znajduje się w gminie Damasławek, w powiecie wągrowieckim, w północnej Wielkopolsce. We wsi znajduje się XIX-wieczny zespół pałacowo-parkowy, który zajmuje powierzchnię 3,65 ha.

1.1. Historia majątku w Smuszewie

W Smuszewie w latach 1870-1880 Władysław Binkowski wybudował dwór i założył wokół niego park. Budynek dwukondygnacyjny, z ozdobnym gankiem, przykryty mansardowym dachem, został usytuowany na niewielkim wzniesieniu. W sąsiedztwie powstały zabudowania gospodarcze. W 1906 r. właścicielem posiadłości stał się hrabia Stanisław Breza-Goraja, następnie w 1914 r. zakupił go Roman Kossobudzki, a po I wojnie światowej majątek kupił Edward Donimirski, który rozbudował w latach 20. XX w. dwór oraz zmodernizował park. Powstał dwukondygnacyjny, murowany i prawie w całości podpiwniczony pałac. W rozczłonkowanej bryle można wyróżnić trzy części: zachodnią z trzykondygnacyjną wieżą, środkową z zaakcentowanym wejściem oraz wschodnią. Parter budynku był boniowany, a zarówno piętro, jak i wieża zwieńczone zostały ozdobnym gzymsem.

Po II wojnie światowej cały majątek, a więc pałac i park, został przejęty przez Skarb Państwa Polskiego, ówczesny Wojewódzki Urząd Ziemski w Poznaniu. Zarządzany był przez Urząd Gminy Damasławek. W 1968 r. z majątku zostały wydzielone park oraz grunty rolne, które zostały przydzielone do Państwowego Gospodarstwa Rolnego Niemczech. W budynku zarządzanym przez gminę zamieszkali lokatorzy. Po 1989 r. lokatorzy systematycznie opuszczali dom. Ostatecznie pusty budynek padł łupem okolicznych wandalów.

W 1969 r. od strony południowo-zachodniej w parku została wydzielona prostokątna działka, na której wybudowano sklep spożywczy, który później przekształcono na świetlicę gminną.

Pałac wraz z parkiem w Smuszewie został wpisany do rejestru zabytków 23 czerwca 1979 r.

Po reformie administracyjnej opiekę konserwatorską sprawował Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu. Gmina Damasławek na początku XXI w. sprzedaje inwestorowi

prywatnemu zabytek, wyłączając z całego terenu drogę łączącą sąsiadujące miejscowości Mokronosy i Kujawki, która pierwotnie była drogą dojazdową do pałacu. Decyzja ta dzieli majątek na dwie nierówne części. Ponownie majątek zmienił swojego właściciela w 2012 r.

2. Cel badań

Celem badań było zdiagnozowanie sytuacji w zespole pałacowo-parkowym w Smuszewie. Wszystkie podjęte czynności miały doprowadzić do jak najlepszej rewaloryzacji parku wokół pałacu, uwzględniając potrzeby nowego użytkownika, jak i historyczny układ przestrzenny.

3. Stan badań

W literaturze przedmiotu brak jakichkolwiek opracowań dotyczących parku w Smuszewie. Jedynym istniejącym dokumentem, na którym został przedstawiony zespół-pałacowo-parkowy, jest mapa Smuszewa z dawnego zaboru pruskiego w skali 1:25 000.

W 1980 r. dr inż. Bogusław Kamiński oraz dr inż. Lech Rapacki sporządzili pierwszą ewidencję zespołu pałacowo-parkowego na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (ówczesne województwo pilskie). We wnioskach wskazali na konieczność „przeprowadzenia niezbędnego remontu pałacu i renowacji parku celem zapobieżenia dalszej dewastacji tych obiektów”¹.

4. Opis badań

W 2013 r. uzupełniono posiadaną dokumentację, dotyczącą zespołu pałacowo-parkowego, materiałami pozyskanymi w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Poznaniu i w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Zebrany materiał poddano analizom: historycznej, dendrologicznej, układu przestrzennego (zastanego i historycznego). W pierwszej połowie 2014 r. została przeprowadzona inwentaryzacja drzew. Celem podjętych działań było przygotowanie koncepcji rewaloryzacji parku.

W wyniku inwentaryzacji drzew stwierdzono liczne straty w drzewostanie, zwłaszcza w części południowo-zachodniej (najprawdopodobniej miejscowa ludność wycięła drzewa) (il. 2). Na terenie parku występują: jesion wyniosły (32,65%), kasztanowiec zwyczajny (17,01%), lipa drobnolistna (14,29%), robinia akacjowata (13,61%), topola sp. (12,24%) oraz pojedyncze sztuki wiązu szypułkowego, klonu zwyczajnego, lipy wielkolistej i świerku zwyczajnego. Analiza dendrologiczna wykazała, że znaczny procent drzew posiada ubytki wgłębne, niekiedy bardzo rozległe. Efektem wieloletniego zaniedbania jest występowanie licznych samosiewów. Wspólną cechą większości drzew jest brak wykształcenia właściwego dla danego gatunku pokroju, co wynika z wieloletniego zwarcia drzew. Stąd, w większości przypadków, niemożliwe jest określenie średnicy korony.

¹ Ewidencja parku pałacowego w Smuszewie, opracowana przez dr. inż. Bogusława Kamińskiego oraz dr. inż. Lecha Rapackiego, stanowiąca załączniki do karty ewidencyjnej Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, dotycząca zespołu pałacowo-parkowego w m. Smuszewo, gm. Damasławek, pow. wągrowiecki.

Zestawienie liczby drzew

Tabela 1

Zestawienie liczby drzew o obwodzie powyżej 75 cm

Wykaz gatunków										
Obwód pnia na wysokości 130 cm	Jesion wyniosły	Kasztanowiec zwyczajny	Klon zwyczajny	Lipa drobnolistna	Lipa wielkolistna	Robinia akacjowata	Świerk zwyczajny	Topola sp.	Wiąz szypulkowy	Razem
75	6	1	1							8
100	5		3			3	1	1		13
125	5		1	1		5	2	1		15
150	6	8		2		3	1	3		23
175		5	1	8	1	1		1		17
200	4	3	1	3		3		1	1	16
250	10	3	1	3		4		1		22
Wykaz gatunków										
350	4	2		1				4		11
> 350	1		1	1				1		4
	48	25	9	21	1	20	4	18	1	147

5. Wyniki

5.1. Analiza kompozycji parku

Park w Smuszewie zajmuje ok. 3,65 ha, znajduje się na niewielkim wzgórzu i w narysie zbliżony jest do trójkąta. Pierwotnie był ogrodzony ceglany murem, a kompozycja parku tworzyła układ zamknięty. Brama wjazdowa znajdowała się na południowo-zachodnim krańcu majątku i tworzyła wraz z pałacem oś kompozycyjną. W północnej części parku istniał sad, a w południowej jeden z licznych właścicieli założył dwa stawy połączone rowem (długości ok. 60 m).

W okresie zarządzania przez Państwowe Gospodarstwo Rolne nastąpiła degradacja całego założenia parkowego. W parku pojawiły się liczne samosiewy, których ilość nie pozwalała na odczytanie historycznych wnętrzy ogrodowych.

Na ilustracji 1 przedstawiono analizę historycznego układu przestrzennego na podstawie mapy Smuszewa z dawnego zaboru pruskiego. Wyróżniono dwie osie widokowe, które wychodzą z frontowego ganku: 1 – łącząca pałac z bramą; 2 – w kierunku jeziora. Alejki zaprojektowano w układzie kaligraficznym.

5.2. Analiza aktualnego stanu

Z przeprowadzonych badań wynika, że park wokół pałacu w Smuszewie jest w złym stanie. W 1969 r. wydzielono z terenu parku prostokątną działkę w bliskim sąsiedztwie fun-

damentów bramy na wschód od tejże, na której wybudowano sklep spożywczy. W związku z tym nie ma możliwości przywrócenia osi kompozycyjnej brama – pałac i historycznej drogi dojazdowej do pałacu. Ponadto decyzja gminy o wyodrębnieniu z całego założenia pałacowo-ogrodowego drogi łączącej Mokronosy i Kujawki pozbawiła pałac historycznej drogi dojazdowej i podzieliła zespół na dwie części. Tym samym zaburzono układ parku. Nie istnieje już ogrodzenie, które zostało rozgrabione w latach 60. i 70. XX w. oraz nie istnieją aleje parkowe. Dodatkowo przez teren majątku okoliczna ludność wytyczyła drogę dla samochodów osobowych.

Przeprowadzona wiosną 2014 r. inwentaryzacja dendrologiczna wykazała, że brak drzew istniejących w pierwszej ewidencji zespołu pałacowo-parkowego, którą wykonali w 1980 r. dr inż. Bogusław Kamiński oraz dr inż. Lech Rapacki. Do ewidencji dołączono także zdjęcia, na których widoczne były stawy. Obecnie nie ma możliwości ustalenia w terenie zarysu linii brzegowej. W stawach nie ma też aktualnie wody. Pozostał jedynie betonowy przepust. W zachodniej części parku występują nieliczne drzewa, co w porównaniu do reszty ogrodu świadczy o rabunkowej wycince drzew. Liczne samosiewy, o obwodzie pnia od kilku do ponad 100 cm, wskazują o braku gospodarki drzewnej. Na terenie parku występuje kilka dużych skupisk krzewów ałyczy (*Prunus divaricata*) oraz bzu czarnego (*Sambucus nigra*). W okresie występowania liści gęstość zadrzewienia i rozrośnięte korony drzew powodują niewystarczające nasłonecznienie terenu, znacząco utrudniając poruszanie się w parku oraz ograniczają widoczność.

5.3. Koncepcja rewaloryzacji

Koncepcja rewaloryzacji parku została opracowana w oparciu o jedyny dostępny materiał źródłowy. Przewiduje się wytyczenie alei spacerowych w układzie kaligraficznym, nawiązującym do układu istniejącego w XIX w., a na ich nawierzchnię proponuje się biologicznie czynną Hanse Grand w kolorze popielatym.

Koncepcja rewaloryzacji parku przewiduje usunięcie dużej ilości samosiewów, pozostawiając najbardziej wartościowe (dobrze ukształtowane, niekolidujące z układem komunikacyjnym), wyeksponowanie drzew soliterowych, regulację niektórych koron drzew oraz cięcia sanitarne.

W celu odizolowania się od gminnej świetlicy zaproponowano intensywne obsadzenie wspólnej granicy zielenią wysoką. Przewidziano w parku zwiększenie doboru o gatunki powszechnie występujące w XIX-wiecznych ogrodach naturalistycznych². U zbiegu alejek zaproponowano skupiny krzewów.

Zdecydowano się nie przywracać stawów w pierwotnej formie, a jedynie zasygnalizować ich istnienie przez jednogatunkowe obsadzenia bylinowe³.

Przewidywana funkcja pałacu – dom pomocy dla osób starszych – wymaga dobrego dojazdu. Przy wschodniej granicy działki projektuje się drogę dojazdową do budynku. Wyznaczono plac parkingowy od strony wschodniej na wysokości pałacu. Mając na uwadze przyszłą funkcję obiektu, zaproponowano w miejscu niegdysiejszego sadu strefę wypoczyn-

² *Picea orientalis* (świerk kaukaski), *Picea omorica* (świerk serbski), *Pseudotsuga taxifolia* (dagleźja), *Larix decidua* (morzed europejski), *Betula verrucosa* (brzoza brodawkowata).

³ Zaproponowano *Ligularia przewalski*, *Ligularia clivorum*, *Hosta sieboldii* o liściach białobrzeżonych lub odmiana o liściach niebieskawych lub jasnych, odbiegających kolorem od zieleni drzew dla uzyskania kontrastu.

ku, powtarzając w mniejszej skali układ kaligraficzny. Przewidziano tu elementy małej architektury: ławki, pergolę itp. Na środku tej części parku zaproponowano gazon z oczkiem wodnym. Propozycję koncepcji rewaloryzacji parku przedstawiono graficznie na ilustracji 2.

6. Podsumowanie

Przedstawiony zabytkowy park wokół pałacu w Smuszewie kiedyś posiadał historyczne wartości. Obecnie jest w dużym stopniu zdegradowany. Brak w terenie układu komunikacji pieszej, licznie występujące samosiewy, ślady rabunkowej wycinki oraz poszczególne decyzje administracyjne o wydzielaniu działek z całego założenia świadczą o braku odpowiedniej konserwacji oraz skandalicznej działalności ludzkiej (wandalizmu). Aktualny stan tego XIX-wiecznego ogrodu wymaga szybkiej interwencji.

Zaproponowana koncepcja rewaloryzacji ma na celu przywrócenie układu kaligraficznego z XIX w., znanego z jedyne go materiału źródłowego, jakim jest mapa Smuszewa z zaboru pruskiego. Uwzględnia potrzeby wynikające z przyszłej funkcji – domu opieki dla osób starszych. Dobrym rozwiązaniem jest, zaproponowane w projekcie, wykorzystanie niektórych istniejących samosiewów. Nie jest możliwe precyzyjne odtworzenie dawnego układu, jednak zaproponowana koncepcja jest w duchu epoki.